

**Latviešu un lietuviešu gramatikas termini:
vārds, vārdšķira un to nosaukumi¹**
***Latvian and Lithuanian grammatical terms:
word, part of speech and their names***

Regīna Kvašīte

Šauļu Universitāte

P. Višinskio g. 38, Šiauliai LT-76352, Lietuva

Latviešu valodas institūts, Latvijas Universitāte

Akadēmijas laukums 1, Rīga LV-1050, Latvija

E-pasts: regina.kvasyte@su.lt

Latviešu un lietuviešu valodā ir izveidojušās atšķirīgas terminu sistēmas vienam no valodniecības pamatjēdzieniem – *vārds*. Gramatikas kā vienas no valodniecības apakšnozarēm terminoloģijā šis jēdziens atspoguļojas vārdšķiru nosaukumos. Pētījuma mērķis – noskaidrot gramatikas terminu specifiku latviešu un lietuviešu valodā, kā arī terminrades tendences abās baltu valodās. Pievērsta uzmanība virsjēdzienam *vārdšķira* un to klasifikācijas sistēmai. Par pētījuma objektu izvēlēti vārdšķiru nosaukumi, kuru pamatā latviešu valodā ir sakne *vārd-*, bet lietuviešu valodā – gan *vard-*, gan *žod-*.

Vārdšķiru nosaukumu sistēmu mūsdienu latviešu valodā veido gan pašcilmes, gan citcilmes termini, turklāt latviskajos terminos pārsvarā ir atspoguļots jēdziens *vārds* (atšķirības ir pēc struktūras – vārdkoptermins vai saliktenis), savukārt lietuviešu valodā vārdšķiru nosaukumi ir galvenokārt pašcilmes termini un tikai daļa no tiem darināta, ņemot par pamatu minēto jēdzienu – izmanto gan sakni *vard-* (*daiktavardis, būdvardis, īvardis*), gan sakni *žod-* (*veiksmāžodis*). Ar vārdšķiru nosaukumiem saistīts ir jautājums par terminiem, kurus latviešu un lietuviešu valodā lieto, lai nosauktu konversijas procesus un to rezultātus. Sastatījums parādīja, ka latviešu terminoloģijā dominē citcilmes termini ar divējādām – pašcilmes un svešcilmes – izskaņām (*-(iz)ācija* un *-ēšana*), bet lietuviešu valodā priekšroka tiek dota pašcilmes atvasinājumiem.

Lai nosauktu jēdzienu *vārds*, latviešu valodā lieto arī latīņu cilmes terminu *nomens*, kura atbilsme lietuviešu valodā ir pašcilmes atvasinājums – abu analizējamo sakņu saliktenis *vardažodis*.

Ieskats terminu vēsturē liecina, ka latviešu un lietuviešu vārdšķiru nosaukumi radīti laikā, kad nacionālo valodu terminoloģija bija nepieciešama mācību vajadzībām, un to darīja abu valodu valodnieki, mācību līdzekļu un gramatiku autori.

Atslēgvārdi: latviešu valoda; lietuviešu valoda; termini; gramatika; vārds; vārdšķiras.

Ievads

Sakārtotas terminu sistēmas izveide nodrošina korektu nozares un starppozaru speciālistu saziņu jebkurā nozarē, arī valodniecībā. Par valodniecības un

¹ Raksts izstrādāts Valsts pētījumu programmas projektā „Latviešu valoda” (Nr. VPP-IZM-2018/2-0002).

tās apakšnozaru terminoloģijas terminradi un lietošanu vispirms ir atbildīgi nozāres speciālisti, šajā gadījumā valodnieki, kuri vienlaikus veic savas tiešās – valodnieku – un terminologu funkcijas.

Gramatikas kā vienas no valodniecības apakšnozarēm terminu sistēmas Latvijā un Lietuvā mūsdienās ir samērā labi sakārtotas – daļa terminu iekļauta vispārīgajās valodniecības terminu vārdnīcās (Gaivenis, Keinys 1990; Skujiņa 2007), citi termini definēti mācību literatūrā (Vulāne 1994; Keinys 1999). Gan vēsturiski, gan mūsdienās latviešu un lietuviešu valodas gramatikas terminu normēšana ir saistīta pirmām kārtām ar mācību grāmatu, arī gramatiku un vārdnīcu izdošanu un atspoguļota pētījumos (Latvijā – Blese 1936, 1942; Peile 1967; Strautiņa 1967; Bankavs 1997; Paegle 2000; Grabis 2006; Baldunčiks 2008; Mīlenbahs 2011; Blinkena 2014 u. c.; Lietuvā – Balashajtis 1961; Keinys 2005, 2012a, 2012b; Katelytė 2008; Balašaitis 2010 u. c.). Latviešu un lietuviešu valodas gramatikas termini ir aplūkoti arī sastatāmajā aspektā (Balode 1985; Kvašīte 2017, 2018, 2019).

Pētījumā analizēti gramatikās, dažādos leksikogrāfijas, terminogrāfijas un enciklopēdiskajos izdevumos, zinātniskajā un mācību literatūrā lietotie gramatikas termini, kas nosauc jēdzienu *vārds*, bet tā mērķis – noskaidrot terminu specifiku latviešu un lietuviešu valodā, kā arī terminrades tendences abās baltu valodās. Par pētījuma objektu izvēlēti vārdšķiru nosaukumi, kuru pamatā latviešu valodā ir sakne *vārd-*, bet lietuviešu valodā – gan *vard-*, gan *žod-*. Pētījums veikts, izmantojot aprakstošo un sastatāmo metodi.

Pētījumā uzmanība tiek pievērsta terminiem, kas nosauc vārdšķiras, tāpēc visur, izņemot tiešos citātus, lietoti nosaukumi vienskaitlī, neatkarīgi no tā, kādas formas sastopamas oriģināltekstos. Visus citātus no lietuviešu valodas tulkojusi raksta autore. Netiek tulkoti ilustratīvie piemēri. Citējot saglabāts teksta autentiskums, izņemot lietuviešu valodas avotos (galvenokārt vārdnīcās) lietotās uzsvāru zīmes, kas tajās ir obligātas, taču pētījuma kontekstā nav svarīgas. Retinājumi reizēm ir citētajos tekstos, taču tie izmantoti arī raksta vajadzībām (dažos gadījumos tie sakrīt). Tā kā visi piemēri rakstā ir kursīvā, elementi, kuri citējamā tekstā rakstīti kursīvā, netiek kursivēti.

1. Jēdziens *vārds* latviešu un lietuviešu valodā

Latviešu un lietuviešu valodā ir izveidojušās atšķirīgas terminu sistēmas vienam no valodniecības pamatjēdzieniem – *vārds*. „Valodas pamatvienība. Mazākā patstāvīgā nozīmīgā valodas leksiskās sistēmas vienība – skaņu (resp. burtu) kombinācija (retāk arī atsevišķa skaņa resp. burts) –, ar kuru apzīmē (nosauc) kādu priekšmetu, parādību, norisi, pazīmi vai citu nojēgumu vai attieksmi starp tiem. Vārdā apvienojas fonētiskā (skaņu resp. burtu kompleksa), gramatiskā (morfoloģiskās struktūras) un semantiskā (nozīmes) pazīme. Vārdu kā teikuma sastāvdaļu rakstos no citiem vārdiem atdala ar atstarpēm [...]” (Skujiņa 2007, 436). Vēsturiski „ide. pirmvalodā šķirti apzīmējumi ‘vārds’ (kr. *слово*) un ‘personas vārds, nosaukums’ (kr. *имя*)” (Karulis 1992, 487), bet atšķirībā no citām valodām latviešu valodā „[...] vārds apzīmē gan *der Name*, gan arī *das Wort*, t. i. krieviski gan *имя*, gan *слово* [...] *vārda* jēdzienam savienojumos *īpašības vārds*, *darbības vārds* u. t. t. ir jau tīri speciāla gramatiska nozīme [...]” (Blese 1942, 476). Mūsdienās,

lai atšķirtu homonīmus, personas vārdu kā īpašvārda paveidu nosauc ar terminu *priekšvārds*: „Cilvēka vārds, ko jaundzimušajam dod pēc dzimšanas un ko ieraksta dzimšanas pamatdokumentā [..]” (Skujiņa 2007, 311)

Savukārt lietuviešu valodā, līdzīgi kā citās svešvalodās, atbilstošo jēdzienu nosaukšanai ir divi atšķirīgu sakņu termini: *žodis* „išraiškos ir turinio vienybę sudarantis pastovus kalbos vienetas, sakinyje visada turintis tam tikrą funkciją ir laisvai atkuriamas šnekoje [..]” [pastāvīga valodas vienība, kas veido izteiksmes un satura vienotību, kura veic noteiktu funkciju teikumā un ir brīvi atdarināma runā] (Gaivenis, Keinys 1990, 241) (atbilst latviešu terminam *vārds*) un *vardas* „asmenvardžių rūšis, tikrinis daiktavardis, kurį šalia pavardės turi kiekvienas žmogus [..]” [personvārdu paveids, īpašvārds, kurš līdzās uzvārdam ir katram cilvēkam] (Gaivenis, Keinys 1990, 224) (atbilst latviešu terminam *priekšvārds*).

„Vārda kā galvenās nominatīvās jeb nosaucošās vienības tiešais uzdevums, kas veido tā leksisko nozīmi, ir nosaukt dzīvas būtnes, lietas, darbības un to pazīmes. Vienlaikus, nostājoties noteiktā formā, vārds rāda gan sakarības starp reālās īstenības lietām, darbībām un pazīmēm, gan arī attieksmes starp vārdiem teikumā. Tādējādi vārdam piemīt ne vien leksiskā nozīme, bet tas satur arī gramatisku informāciju, un tam ir noteikta gramatiska nozīme.” (Nītiņa 2013, 301–302) Ņemot par pamatu šo raksturojumu un iepriekš aplūkoto terminu nozīmju šķirumu latviešu un lietuviešu valodā, gramatikas terminoloģijā aktuāla kategorija ir vārdšķiras, kuru izdalīšanai un paveidu nosaukšanai lietojamie latviešu un lietuviešu valodas termini analizēti pētījumā.

2. Gramatikas termini

Vispirms salīdzinājumam jāpalūkojas, kā latviešu un lietuviešu valodniecībā izprot terminu *gramatika* (par tā vēsturi latviešu valodā plašāk sk. Baldunčiks 2008, 31–32): „Valodniecības nozare, kurā pēta valodas gramatisko sistēmu – vārdu un teikumu uzbūvi, vārdu formas, to funkcijas un sastāvu, gramatiskās kategorijas, vārddarināšanas tipus un paņēmienus, vārdu savienojumu, teikumu un tekstu struktūru un tipus. Gramatikā šķir divas apakšnozares – morfoloģiju un sintaksi. Tradicionāli gramatikā ietilpina arī vārddarināšanu [..]” (Skujiņa 2007, 131–132) (sal. liet. „Kalbotyros šaka, tyrinėjanti žodžių, jų junginių ir sakinių sandarą. Apima m o r f o l o g i j ą (žr.) ir s i n t a k s ę (žr.). Prie morfoloģijos dažnai priskiriama ir žodžių daryba [..]” [Valodniecības nozare, kas pēta vārdu, to savienojumu un teikumu uzbūvi. Aptver morfoloģiju (sk.) un sintaksi (sk.). Pie morfoloģijas bieži vien pieskaita arī vārddarināšanu] (Gaivenis, Keinys 1990, 74–75). Definīcijas liecina, ka struktūrdaļas abās valodās tradicionāli sakrīt, resp., izdala trīs patstāvīgas daļas: morfoloģija (liet. *morfoloģija*), sintakse (liet. *sintaksė*) un vārddarināšana (liet. *žodžių daryba*). Sastatāmajā aspektā svarīgi ir pievērst uzmanību, ka terminu *vārddarināšana* un *žodžių daryba* pamatā ir dažādas saknes, kā arī tie atšķiras strukturāli – latviešu valodas vienvārda terminam (saliktenim) atbilst vārdkoptermins lietuviešu valodā.

Gramatikas terminoloģijas sakarā gan vēsturiski, gan mūsdienās aktuāls ir jautājums par pašcilmes un citcilmes terminiem un to īpatsvaru terminu kopumā. Rakstīdams par 1936. gadā iznākušo Jāņa Endzelīna un Kārļa Mīlenbaha „Latviešu valodas mācības” izdevumu, gramatikas terminus arī no šī viedokļa ir

vērtējis Ernests Blese: „Nav noliedzams, ka gramatikas terminoloģija tām tautām, kas to vispāri vēlāk veidojušas, ne gluži atbilst savam uzdevumam. Atsevišķi nosaukumi ir nereti pārmērīgi burtiski pārtulkoti no latīņu valodas [...] vai arī no kādas citas paraugvalodas [...] gramatiskie termini savā ārējā darinājumā nav pilnīgi vienveidīgi, bet ar zināmām variācijām, un šo nosaukumu lietošanā dažādu autoru darbos atkal novērojamas dažas īpatnības un svārstības. Tādēļ principā jau gluži labi saprotams, kāpēc autors šai jaunajā gramatikas izdevumā izpauž lielas simpātijas pret veco, atsevišķos apzīmējumos un lietošanas veidā stingri stabilo starptautiski latīnisko terminoloģiju. Bet šīs latīniskās terminoloģijas latviskojumi nu jau arī mums pastāv labu laiku, daži ir tīri labi izdevušies, un beidzamos gadu desmitos ir pat radīti zīmīgi latviski termini no jauna klāt [...] Tai pašā laikā arī visā mūsu dzīvē tomēr konstatējamas nenoliedzamas, kaut arī ne tik spilgtas un ne tik pārmērīgas simpātijas pret jaunu latvisku nosaukumu ieviešanu agrāko cittautisko (arī latīnisko) vietā, un, piem., mūsu dienās valodas ziņā par vērtīgāku uzskata priekšlasījumu, kurā svešvārdu ļoti maz vai pat nav nemaz, nekā to, kurā svešvārdu ļoti daudz. Tādēļ tāds zināmā mērā regresīvs latīnisks virziens mūsu gramatikas terminoloģijā ne gluži saskan ar mūsu laiku vispārīgo valodas garu, un tādēļ arī pret mūsu līdzšinējo, visumā jau dziļi ieviesušos latvisko gramatisko terminoloģiju būtu jāizturas ar zināmu saudzību. It īpaši skolas praksē nebūtu sevišķas nozīmes pārmērīgi izcelt latīnisko terminoloģiju uz mūsu latviskās konta [...] Tādu rīcību varētu atzīt tikai tur, kur mūsu terminoloģija pēc būtības ir nepareiza un nepiemērota [...] Tomēr principā būtu joprojām jācenšas arvienu pirmajā vietā likt latviešu nosaukumus un mēģināt gadījumos, kur tie līdz šim būtu bijuši neveikli, likt jaunus labākus. Bet ar šādu jaunu latvisku nosaukumu ieviešanu līdzšinējo vietā arī jārikojas uzmanīgi [...]” (Blese 1936, 442–443) Par dažādas cilmes terminu konkurenci, īpaši mācību grāmatās, viedokli ir izteikuši gan to autori, gan vērtētāji un pētnieki.

Lietuviešu valodas terminoloģijas kārtošanā liela loma ir bijusi Jonam Jablonskim (*Jonas Jablonskis*), kurš pārsvarā lieto pašcilmes terminus. „Terminoloģijos lietuviškumas yra esminis J. Jablonskio ir jo mokyklos bruožas, ir labai aiškus jis jau pirmojoje gramatikoje” [Terminoloģijas lietuviskums ir būtiskākā J. Jablonska un viņa skolas iezīme, un ļoti spilgts tas ir jau pirmajā gramatikā] (Keinys 2012a, 136). To uzsver Stasis Keinys (*Stasys Keinys*), analizēdams Tilzītē (liet. *Tilžė*; tagad Sovetska) vēl drukas aizlieguma laikā 1901. gadā izdoto gramatiku „Lietuviškos kalbos gramatika” (kā tās autors minēts Petrs Krjaušaitis (*Petras Kriaušaitis*) – tas ir viens no J. Jablonska pseidonīmiem). Savukārt citcilmes terminu vietā šajā gramatikā parasti izmantoti blakus lietuviešu terminiem iekavās ierakstītie nosaukumi latīņu valodā, piemēram, tā ir fiksēti gandrīz visi gramatikas (sauktas par morfoloģiju) termini, kas nosauc vārdšķiras. Tālaika gramatiku autori lietoja pašdarinātus atšķirīgus terminus, tāpēc latīņu termini zināmā mērā veica paskaidrojuma funkciju, lai palīdzētu labāk saprast lietuviešu terminus, jo latīņu valoda tolaik daudz kur tika mācīta (Keinys 2012a, 138–139).

Nelielais ieskats latviešu un lietuviešu gramatikas terminoloģijas vēsturē liecina, ka samērā daudz uzmanības abās valodās ir ticis pievērsts vārdu kategoriju, resp., vārdšķiru, nosaukumiem.

3. Termins *vārdšķira* un vārdšķiru sistēma

Viens no pamatterminiem, kam jāpievērš uzmanība gramatikas terminu sistēmā, ir *vārdšķira*. Dažādu pētījuma avotu – vārdnīcu un tekstu – analīze liecina, ka sākotnēji lietotai vārdkopai ir stabilas tradīcijas latviešu gramatikas terminoloģijā (sal. „[Zinības komisija] Atzina par pareiziem bez minētajiem vēl sekošos, Abula [skolotāja Pētera Abula apkopotajā apmēram 30 gadu laikposmā mācību grāmatās lietoto gramatikas terminu] sarakstā nesastopamos nosaukumus: [...] *vārdu šķira* (часть речи) [...]” (Mīlenbahs 2011a, 71)) (sk. arī Projekti 1956, 31; Grabis et al. 1963, 129). Mūsdienās, kā redzams definīcijā, kur vairākas reizes atkārtots definējama termins, to jau lieto kā salikteni: „Valodas vārdu krājuma leksiski gramatiskais kopums, ko vieno trīs pazīmes: semantiskā, kas ietver vispārinātu vārdšķiras vārdu leksisko nozīmi; morfoloģiskā, kas ietver vārdšķiras vārdu gramatiskās kategorijas; sintaktiskā, kas ietver vārdšķiras vārdu sintaktiskās funkcijas teikumā [...]” (Skujiņa 2007, 437). Šādi formālai atšķirībai netiks pievērsta uzmanība, analizējot konkrētos piemērus, jo variēšana joprojām vērojama daudzos avotos, pat viena autora tekstos vai pat vienā teikumā (reizēm, iespējams, šķirot terminoloģisku un neterminoloģisku lietojumu):

- (1) *Morfoloģija grupē vārdus v ā r d u š ķ i r ā s.* (MLLVG 13)
- (2) *Morfoloģijas uzdevums – visus valodā esošos vārdus pēc noteiktiem principiem sagrupēt v ā r d u š ķ i r ā s. V ā r d š ķ i r a s ir leksiski gramatiskas vārdu grupas.* (LLVVM 9)
- (3) *Vārdi, kurus saista nozīmes, resp., semantikas, morfoloģisko kategoriju un sintagmatisko attieksmju kopība, tiek apvienoti leksiski gramatiskās klasēs, kuras latviešu valodniecībā sauc par v ā r d u š ķ i r ā m j e b parasti v ā r d š ķ i r ā m.* (LVG₂ 317)
- (4) *V ā r d š ķ i r a s ir valodas vārdu krājuma leksiski gramatiskas grupas, ko vieno kopīgas pazīmes [...]* (LV 52)
- (5) *V ā r d š ķ i r u teorijā pastāv tātad liels daudzums dažādu uzskatu, taču šī viedokļu dažādība un diskusijas nav kļuvušas par pamatu jaunās v ā r d š ķ i r u klasifikācijas izveidei.* (LVG₂ 323)
- (6) *Pagal žodžiu leksinę reikšmę, gramatinės kategorijas, formų sistemą, žodžiu darybos būdų bei priemonių sistemą ir sintaksines funkcijas sakinyje dabartinės latvių kalbos žodžiai skirstomi į dešimt žodžių klasių, arba kategorijų, kurios vadinamos k a l b o s d a l i m i s (v ā r d u š ķ i r a s).* (LK 83)

Lietuviski par latviešu valodu uzrakstītajā mācību grāmatā „Latvių kalba” [Latviešu valoda] (Kabelka 1987) vārdšķiru aprakstā lietots vispārinātais kategorijas nosaukums lietuviešu valodā – divkomponentu vārdkoptermins *kalbos dalis* “*valodas daļa” (sal. „Gramatinė žodžių klasė [...]” [Gramatiskā vārdu klase] (Gaivenis, Keinys 1990, 96)). Tāda termina latviešu valodā nav, tāpēc izmantots burtiskais tulkojums, apzīmējot to ar zvaigznīti (līdzīgi arī turpmāk). Šādu iedalījuma un ar to saistīto terminoloģisko atšķirību plašāk raksturojis Jons Paļonis (*Jonas Palionis*): „Kai kuriuose iš klasifikacijos variantų atsisakoma ir „kalbos dalių” termino (atėjusio iš lotynų kalbos gramatikų – *partes orationis*); jis keičiamas „žodžių klasių”, „žodžių rūšių” (vok. *Wortarten*) ir kt. terminais.” [Dažos klasifikācijas variantos atsakās arī no „*valodas daļu” termina (kurš ienācis

no latīņu valodas gramatikām – *partes orationis*); to aizstāj ar terminiem „*vārdu klases”, „vārdu šķiras” (vāc. *Wortarten*) u. c.] (Palionis 1999, 119)

Vārdšķiru skaits un iedalījums, kā arī to nosaukšanai lietotie termini gan gramatikās, gan dažādos citos tekstos atšķiras atkarībā no laikposma un autora skatījuma uz terminoloģiju. Visas latviešu valodas vārdšķiras ir nosauktas attiecīgajā valodniecības terminu vārdnīcas šķirkļi: „[...] Latviešu valodā vārdus iedala desmit vārdšķirās: lietvārdi, īpašības vārdi, skaitļa vārdi, vietniekvārdi, darbības vārdi, apstākļa vārdi, saikļi, prievārdi, partikulas, izsauksmes vārdi. Pēc leksiskās nozīmes un sintaktiskajām funkcijām vārdšķiras iedala patstāvīgos vārdos (lietvārdi, īpašības vārdi, skaitļa vārdi, vietniekvārdi, darbības vārdi, apstākļa vārdi), palīgvārdos (saikļi, prievārdi, partikulas) un izsauksmes vārdos jeb interjekcijās [...]” (Skujiņa 2007, 437) Nosaucot konkrētas latviešu valodas vārdšķiras, šī terminogrāfijas avota definīcijā parasti lietots pašcilmes terminu daudzskaitlis, tikai pie pēdējā termina pieminēts citcilmes sinonīms, lai gan kā šķirkļavārdi vārdnīcā visur ir abi termini.

Gramatikas kontekstā izteiktais viedoklis par terminu cilmi tiek attīstīts arī vēlāk, 20. gs. gaitā. Par piemēriem izmantodams valodniecības terminus, tostarp arī vārdšķiru nosaukumus, Jānis Loja (1968, 152) norāda, ka „[L]ielu daļu terminu mēs veidojam no savas valodas saknēm, atvasinot tos ar piedēkļiem un priedēkļiem (piemēram, *izteiksme*, *nenoteiksme* u. c.), savienojot divus vai vairākus vārdus saliktenī (piemēram, *līdzskanis*, *patskanis*, *lietvārds* u. c.), veidojot vārdkopas (piemēram, *īpašības vārds*, *darbības vārds*, *izsauksmes vārds* u. c.) vai piešķirot vārdiem jaunu nozīmi [...] Protams, tādos gadījumos, kad mums trūkst savu vārdu, mēs lietojam svešvārdus, piemēram, *fonētika*, *morfoloģija*, *ortogrāfija*, *partikula*, *puntuācija*, *sintakse*, *stīlistika* u. c.” Tomēr latviešu valodā visiem pašcilmes vārdšķiru nosaukumiem ir citcilmes, resp., latīņu valodas cilmes sinonīmi, un tie konkurē. Vienīgais izņēmums šajā kopumā ir termins *partikula*, kuram nav pašcilmes ekvivalenta (šīs vārdšķiras nosaukums nav pētījuma objekts, jo nevienā no sastatāmajām valodām terminam nav analizējamo sakņu, tāpēc netiks plašāk aplūkots).

Pētījuma avotos konstatēts daudzveidīgs latviešu valodas terminu lietojums:

- (7) *Latviešu valodā vārdus [...] grupē šādās vārdu šķirās: lietvārdi, adjektīvi, skaitļa vārdi, vietniekvārdi, verbi, apstākļa vārdi, prievārdi, saikļi, partikulas, izsauksmes vārdi.* (MLLVG 14)
- (8) *Pēc nozīmju rakstura izšķirami patstāvīgie vārdi, palīgvārdi un izsauksmes vārdi [...] Pie patstāvīgajiem vārdiem pieder lietvārds, īpašības vārds, apstākļvārds, darbības vārds (izņemot palīga darbības vārdu), kā arī vietniekvārds un skaitļvārds.* (VP 220)
- (9) *Patstāvīgo vārdu vārdšķiras Lietvārds jeb substantīvs. Īpašības vārds jeb adjektīvs. Skaitļa vārds jeb numerālis. Vietniekvārds jeb pronomens. Darbības vārds jeb verbs. Apstākļa vārds jeb adverbs.* (LLVVM 11)

- (10) *Latviešu valodniecībā parasti vārdus grupē desmit vārdšķirās – substantīvi (lietvārdi), adjektīvi (īpašības vārdi), numerāļi (skaitļa vārdi), pronomeni (vietniekvārdi), verbi (darbības vārdi), adverbji (apstākļa vārdi), prepozīcijas (prievārdi), konjunkcijas (saikli), partikulas un interjekcijas (izsauksmes vārdi).* (LLVM 25) (Sal. sadaļu nosaukumos konsekventi vispirms minēts citcilmes termins, bet līdās tam ar saikli *jeb* pievienots pašcilmes ekvivalents.)
- (11) *[..] latviešu valodā tradicionāli tiek noteiktas desmit vārdšķiras: lietvārdi jeb substantīvi (no latīņu substantivum), īpašības vārdi jeb adjektīvi (no latīņu adiectivum), skaitļa vārdi jeb numerāļi (no latīņu numeralis ‘ar skaitli saistīts’), vietniekvārdi jeb pronomeni (no latīņu pro + nomen), darbības vārdi jeb verbi (no latīņu verbum), apstākļa vārdi jeb adverbji (no latīņu adverbium), saikli jeb konjunkcijas (no latīņu conjunctio ‘savienojums, saiklis’), prievārdi jeb prepozīcijas (no latīņu praepositio < praepone ‘nolikt priekšā’), partikulas (no latīņu particula), izsauksmes vārdi jeb interjekcijas (no latīņu interjectio < intericere ‘iemest starpā’).* (LVG₂ 320)
- (12) *Numerāļiem un pronomeniem vārddarināšana ir individualizēta. Plašāku sinhroniskās vārddarināšanas sistēmas raksturojumu sniedz substantīvu, adjektīvu, verbu un adverbju materiāls.* (V 39)
- (13) *[Latvių kalboje] Yra šios kalbos dalys: 1. Daiktavardis – lietvārds (substantīvs). 2. Būdvardis – adjektīvs (īpašības vārds). 3. Skaitvardis – skaitļa vārds (numerālis). 4. Īvardis – vietniekvārds (pronomens). 5. Veiksmāzodis – verbs (darbības vārds). 6. Prieveiksmis – apstākļa vārds (adverbs). 7. Prielinksnis – prievārds (prepozīcija). 8. Jungtukas – saiklis (konjunkcija). 9. Dalelytė – partikula. 10. Jaustukas ir iššiktukas – izsauksmes vārds (interjekcija).* (LK 83)

Rakstīdams par latviešu valodas vārdšķirām, Jons Kabelka (*Jonas Kabelka*) nav ievērojis atbilstīgu konsekveni, resp., vienu vārdšķiru nosaukšanai kā pirmais (ieteicamākais) termins dots pašcilmes, citu – citcilmes termins. Salīdzinājumam jāsaka, ka lietuviešu-latviešu valodas ceļvedī, kur lietuviski aprakstīta latviešu valodas gramatika, minēti vārdšķiru pašcilmes nosaukumi (Butkus 2013, 206–223), bet, rakstot latviski par lietuviešu valodas gramatiku, – pie visiem nosaukumiem sinonīmiski abas formas (Butkus 2013, 224–251) (par lietuviešu valodas terminiem sk. turpmāk). Interesanti, ka, skaidrodams vārdšķiru iedalījumu, J. Kabelka burtiski tulko latviešu terminu: „Pagal žodžių semantiką ir jų gramatinę struktūrą visi žodžiai gali būti suskirstyti į tris grupes: 1. Savarankiški žodžiai (*patstāvīgie vārdi*). 2. Pagalbiniai žodžiai (*palīgvārdi*). 3. Sušukimo žodžiai (*izsauksmes vārdi*).” [Pēc vārdu semantikas un to gramatiskās struktūras visi vārdi var tikt iedalīti trīs grupās: 1. Patstāvīgie vārdi. 2. Palīgvārdi. 3. Izsauksmes vārdi.] (Kabelka 1987, 83)

Lai gan autoriem ir iespēja izvēlēties, kādas cilmes terminus un kādā secībā lietot, pētījuma avotu materiāls liecina, ka nekonsekvence reizēm vērojama pat vienā avotā. Piemēram, Andra Kalnača „Morfēmika un morfonoloģija”, runādama

par vārdšķirām vai to grupām, lieto citcilmes terminus. Tā kā kopumā visā pētījumā dominē internacionāli termini, tiek ievērota izteiksmes vienveidība, tomēr reizēm tekstā parādās arī attiecīgu jēdzienu pašcilmes nosaukumi:

- (14) [...] *verbus latviešu valodā var darināt no visu patstāvīgo vārdšķiru vārdiem – substantīviem (gan-s : gan-ī-t), adjektīviem (ciet-s : ciet-ē-t), numerāļiem (vien-s : vien-o-t), verbiem (nes-t : nēs-ā-t), interjekcijām (ņau : ņau(d)-ē-t).* (MM 18)
- (15) *Tātad tie [frāzes supramorfī] ir vārdi, kurus iespējams vienlaikus ietilpināt vairākās vārdšķirās – apstākļa vārdos, partikulās, saikļos, izsauksmes vārdos.* (MM 106)
- (16) *Dažādu vārdšķiru vārdi konversijas ceļā var kļūt par izsauksmes vārdiem, jo tieši uzsvars un īpaša runas intonācija piešķir interjekcijas semantiku un funkcijas [...]* (MM 107)

Vārdšķiru nosaukumi apliecina, ka „terminoloģijas sistēmiskuma labad ir vēlams, lai vienas jēdzienu šķiras apzīmēšanai domātiem terminiem – atvasinātiem vārdiem būtu vienāds veidojums (vienādi piedēkļi), bet terminiem-vārdkopām [mūsdienu terminoloģijā vārdkoptermini – R. K.] viena tipa konstrukcija [...] Viena tipa konstrukcijas ir termini-vārdkopas vārdšķiru apzīmēšanai: *īpašības vārds, darbības vārds, izsauksmes vārds*. Šīm konstrukcijām tuvi arī termini *lietvārds, vietniekvārds, skaitļvārds, apstākļvārds* un *prievārds*.” (Loja 1968, 151) Acīmredzot tāpēc, ka „[T]erminoloģijā salikts vārds ir labāks nekā vārdkopa” (Loja 1968, 151), J. Loja lieto vairāk salikteņu, nekā pieņemts mūsdienās, piemēram, *skaitļvārds* un *apstākļvārds*, lai gan arī ap 20. gs. vidū izdotajos terminogrāfijas avotos iekļautas vārdkopas, kas nosauc attiecīgos jēdzienus (plašāk par to sk. turpmāk).

Mūsdienu lietuviešu valodas gramatikas sistēmā tradicionāli izšķir vienpadsmit vārdšķiras, bet tikai pieci termini ir veidoti ar analizējamām saknēm. Sastatījumā ar latviešu valodu būtu pamats skatīt desmit vārdšķiras, jo pēdējās divas – *jaustukas* un *ištiktukas* – nosauc latviešu termins *izsauksmes vārds*. Precīzāk, *ištiktukas* ir ‘skaņu atdarinājuma interjekcija’ (Balkevičs et al. 1995, 196), resp., viens no izsauksmes vārdu (interjekciju) paveidiem. Par pētījuma objektiem uzskatāmi astoņi:

- (17) *Lietuvių kalboje [tokiu būdu] skiriama 11 kalbos dalių: daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, įvardis, veiksmažodis,rieveiksmis, prielinksnis, jungtukas, dalelytė, jaustukas ir ištiktukas [...]* (DLKG 56; LKM 57) [Originālā ir retināti visi vārdšķiru nosaukumi, šeit – tikai tie, kuri paši vai to ekvivalenti latviešu valodā ir pētījuma objekts – R. K.]

Taču vēsturiski, piemēram, J. Jablonskis savā 1922. gada gramatikā (parakstītā ar pseidonīmu Rīgišķu Jons (*Rygiškių Jonas*)) ir izdalījis deviņas (klasifikācijā trūkst palīgvārdu *dalelytė* ‘partikula’ un *ištiktukas* ‘izsauksmes vārds’) (Jablonskis 1957, 193). Citcilmes sinonīmu mūsdienu lietuviešu valodas vārdšķiru nosaukumu sistēmā parasti nav, lai gan enciklopēdijā (Ambrazas 1999) norādīta daudz (taču ne visu) analizējamo terminu cilme: *daiktavardis* (lot. *substantivum*) (129), *skaitvardis* (lot. *numerales*) (582–583), *veiksmažodis* (lot. *verbum*) (695–696), *prieveiksmis* (lot. *adverbium*) (504–505), *prielinksnis* ((lot. *praepositio*) 502–503), *jungtukas* ((lot. *conjunctio*) 284–285), divi bez cilmes valodas formas (*būdvardis*

(110–111) un *īvardis* (264–266)), kā arī viens – ar citcilmes sinonīmu (*jaustukas, interjekcija* (279)). Svešvārdu vārdnīcā kā šķirkļavārds ir iekļauts vienīgi *substantivas*, turklāt definīcijas vietā tas ir skaidrots ar lietuviešu sinonīmu: „[lot. *substantivus* – savarankiskas, esminis; *nomen substantivum* – daiktavardis] *kalbot. daiktavardis*” [[lat. *substantivus* – patstāvīgs, būtisks; *nomen substantivum* – lietvārds] valodn. *lietvārds*] (Kaulakienē et al. 2013, 782). Taču vēsturiski vārdšķiru nosaukumu sinonīmi, tiesa gan, pašcilmes, ir tikuši lietoti: J. Jablonskis 1901. gada gramatikā pie visām patstāvīgo vārdu vārdšķirām iekavās dod vismaz vienu, parasti tās pašas saknes, tikai citādi darinātu, sinonīmu, piemēram, *daiktavardis* (*daiktininkas*), *būdvardis* (*būdininkas*), *skaitvardis* (*skaitininkas, skaitlininkas*), *veiksmāžodis* (*veiksmīninkas*) (Keinys 2012a, 139), bet 1922. gada gramatikā jau lieto tikai pirmos no minētajiem terminiem (Jablonskis 1957, 193).

Vārdšķiru nosaukumu analīzes sakarā ir jāpievērš uzmanība, ka jēdzienu *vārds* latviešu valodā nosauc arī latīņu cilmes termins *nomens*, kas ir „kopīgs apzīmējums lietvārdam, īpašības vārdam un skaitļa vārdam, kam ir vienas un tās pašas gramatiskās kategorijas – dzimte, skaitlis, locījums. Nomeni pēc to semantiskajām un gramatiskajām pazīmēm veido pretstatu darbības vārdiem” (Skujiņa 2007, 257) (sal. arī *pronomens*):

- (18) *Pretstatā darbības vārdiem jeb verbiem lietvārdi, īpašības vārdi un skaitļa vārdi valodniecībā tiek apvienoti vienā grupā ar nosaukumu „n o m e n i” (no latīņu nomen ‘vārds’). N o m e n i atrodas noteiktās sakarībās ar p r o n o m e n i e m jeb vietniekvārdiem. (LVG₂ 318)*
- (19) *Deklinējamie vārdi ir n o m e n i: substantīvi (piem., vējš, sniegs, svētki), adjektīvi (piem., viegls, mazs, pūkains, balts) un numerāļi (piem., viens, divi, pirmais, otrais) [...] Pie lokāmo vārdu grupām pieder arī p r o n o m e n i (piem., es, kas, šis, dažs, viss) [...] (LLVM 26)*
- (20) *Darbības vārdi veido semantisku un gramatisku pretstatu n o m e n i e m – lietvārdiem, īpašības vārdiem, skaitļa vārdiem (LVG₁ 456)*
- (21) *[Latvių kalboje] Daiktavardžiai, būdvardžiai ir skaitvardžiai dažnai yra jungiami į vieną grupę ir vadinami v a r d a ž o d ž i a i s (n o m e n i). (LK 84)*

Latviešu un lietuviešu valodas terminu lietošanas tradīcijas atšķirība redzama lietuviskajā piemērā. Termina *nomens* vietā lietuviešu valodā lieto pašcilmes ekvivalentu – no abām analizējamām saknēm, resp., *vard-* un *žod-* darināto salikteni *vardažodis*. Turklāt reizēm to izprot plašāk: „[...] pažymėtina, kad visos linksniuojamosios kalbos dalys (daiktavardis, būdvardis, skaitvardis, īvardis, dalyvis) neretai iš senos tradicijos lingvistinėje literatūroje vadinamos v a r d a ž o d ž i u, arba v a r d u (lot. *nomen* „vardas”). Jo priešprieša yra v e i k s m a ž o d i s, kuriam būdinga kitokia kaitymo forma – asmenavimas” [jāuzsver, ka visas deklinējamās vārdšķiras (lietvārds, īpašības vārds, skaitļa vārds, vietniekvārds, divdabis) nereti pēc senas tradīcijas lingvistiskajā literatūrā tiek sauktas par *nomenu* jeb *vārdu* (lot. *nomen* „vardas”). Tā pretstats ir *verbs*, kuram raksturīga cita locīšanas forma – konjugēšana] (Palionis 1999, 131).

- (22) *[...] visi darybos pamatu einantys žodžiai pagal leksinį gramatinį pobūdį yra skirstomi į v a r d a ž o d ž i u s ir veiksmāžodžius. (BLKŽD 24)*

- (23) *Daiktavardis, būvdardis ir skaitvardis sudaro v a r d a ž o d ž i ū grupē: jie reiškia daiktų, ypatybių bei skaičių vardus ir pagal morfologinių kategorijų pobūdį priešinami veiksmažodžiams.* (DLKG 57)
- (24) *v a r d a ž o d i s* (lot. nomen) – bendras tradicinis daiktavardžių, būvdardžių ir skaitvardžių pavadinimas. Baltų ir kitų indoeuropiečių kalbų Δ [vardažodžiai] senovėje savo linksniavimu ryškiai skyrėsi nuo įvardžių. Dabar įvardžiai dažnai priskiriami prie Δ [vardažodžių] kaip linksniuojamų žodžių. (LKE 688)

Valodniecības terminu vārdnīcā *vardažodis* skaidrots kā „tradicinēs gramatikos terminas (lotyniskai *nomen*), kuriuo vadinami linksniais kaitomi žodžiai, atskiriant juos nuo kitų savarankiškujų žodžių (veiksmažodžio irrieveksmio). Šiai žodžių kategorijai skiriamos šios kalbos dalys: daiktavardis (nomen substantivum), būvdardis (nomen adiectivum) ir skaitvardis (nomen numerale)” [Tradicionalās gramatikas termins (latīniski *nomen*), ar kuru nosauc vārdus, kas tiek locīti, atšķirot tos no citiem patstāvīgajiem vārdiem (darbības vārda un apstākļa vārda). Šai vārdu kategorijai pieder šīs vārdšķiras: lietvārds (nomen substantivum), īpašības vārds (nomen adiectivum) un skaitļa vārds (nomen numerale)] (Gaivenis, Keinys 1990, 224). Kā liecina šī definīcija, termini *nomens* latviešu valodā un *vardažodis* lietuviešu valodā nosauc pēc būtības līdzīgus jēdzienus.

4. Vārdšķiru nosaukumi

Latviešu un lietuviešu valodas gramatikas terminoloģijā konstatēti gan pašcilmes, gan citcilmes vārdšķiru nosaukumi, kurus autori, kā liecina iepriekš izanalizētā vārdšķiru sistēma, lieto dažādi. Arī terminu attīstības gaita abās valodās ir bijusi daudzveidīga.

Lietvārds (substantīvs) / daiktavardis. Šis termins ir viens no latviešu gramatikas terminiem, kuru laika gaitā maz skārušas pārmaiņas. „Lietvārds ir darināts gan pēc lietderīgs parauga, bet pēdējais jau pats par sevi ir jaunāks darinājums (no *lieti derēt*, Stendera vārdnīcā I, 138 vēl *lieti derīgs*), un savā tagadējā vienvārda veidā tas gan iesakņojies galīgi tikai XIX gs. beigās (Ulmaņa vārdnīcā 1572. g. vēl šā vārda nav), galvenā kārtā vācu *sachgemäß* un *zweckmäßig* ietekmē. Vēl jaunāki darinājumi ir mūsu lietpratējs un lietpratīgs. Vecs dzimti latvisks savienojums turpretī ir *lietas koks*, ne *lietkoks*, un tādēļ *lietas vārds* ir, bez šaubām, latviskāks par *lietvārdu*. Vēl jaunā vārda radīšanu var būt ietekmējuši vācu *Hauptwort* un retumis arī sastopamais *Sachwort*, bet tās ir atkal svešas, vāciskas ietekmes, kas šē nedrīkstētu būt izšķirējas. Iemesls, kāpēc *lietas vārda* vietā likts *lietvārds*, būs gan bijis tas, ka līdzšinējā lietošanas praksē ir zināmas svārstības pirmā elementa skaitļa ziņā, sevišķi par daudziem priekšmetiem runājot: citi tad saka *lietas vārdi* (kā *lietas koki*), citi *lietu vārdi*. Jaunākā laikā bija izveidojies paņēmiens runāt par *lietas vārdu*, bet *lietu vārdiem*, un pie tā varētu arī palikt. Ja nu to tomēr uzskatītu par nevēlamu inkonkvenci, tad vislabāk tā būtu novēršama, ieteicot uzskatīt savienojumu *lietas vārds* par īstu salikteni un rakstīt to kopā [...] tad arī daudzsk. forma būtu *lietasvārdi*. Tas būtu vairāk pieņemams nekā jaunproponētais *lietvārds*, kas visumā tomēr atstāj mākslotu iespaidu. Tas

diezin vai varēs izspiest skolas praksē jau sen ieviesušos *lietas vārdu*, un nezinu, vai mums arī būtu par viņa uzvaru jāpriecājas [...]” (Blese 1936, 443–444) Risinot jautājumu par konkurenci starp salikteni un vārdkopterminu, E. Blese dod priekšroku vārdkopterminam, bet mūsdienu terminoloģijā to pilnībā ir izkonkurējis latviskais saliktenis. Taču pirmajā valodniecības terminu vārdnīcā līdzās pašcilmes saliktenim sinonīmiski fiksēts citcilmes termins *substantīvs* (Grabis et al. 1963, 68) (sal. arī iepriekš, tikai atbilstoši tālaika svešvārdu pareizrakstības normām izskaņā ir īsais patskanis). Jāatzīst, ka šajos 20. gs. vidus izdevumos atšķirības ir arī citu svešvārdu, resp., citcilmes terminu rakstībā (tam netiks pievērsta uzmanība) (Projekti 1956, 16). Abi šie termini kā sinonīmi iekļauti mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā: „Vārdšķira, kas izsaka priekšmetiskumu un kam ir dzimtes, skaitļa un locījuma gramatiskā kategorija [...]” (Skujiņa 2007, 217).

Lietuviešu valodā sākotnēji šīs vārdšķiras nosaukšanai lietots latīņu termina *nomen* tulkojums *vardas* ‘vārds’ un poļu *rzeczownik* tulkojums *daiktininkas* (burtiski ‘priekšmetnieks’). Simons Daukants (*Simonas Daukantas*) no tiem izveidoja terminu *daiktavardis*, ko lieto arī mūsdienās, lai gan laika gaitā dažādu autoru darbos konstatēti vairāki šī saliktna varianti (*daiktovardis*, *daiktvardis*). S. Daukanta darinātais termins nostiprinājās pēc tam, kad 1901. gadā iznāca J. Jablonska gramatika (Balašaitis 2010, 4). Mūsdienu termins definēts valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 42). Jāpievērš uzmanība, ka lietuviešu valodniecības terminu vārdnīcā visu vārdšķiru šķirkļos terminiem norādītas divas nozīmes – pirmā definē vārdšķiru, otrā tiek attiecināta uz pašu vārdu, tikai formulējumos vērojama nekonsekvence (sal., piemēram, „Tos kalbos dalīai priekšmetiskais žodis” [Tai vārdšķirai piederīgs vārds] vai „Veiksmāzodžiui, kaip kalbos dalīai, priekšmetiskais žodis” [Darbības vārdam kā vārdšķirai piederīgs vārds]). Enciklopēdijā *daiktavardis* (lot. *substantivum*) (Ambrazas 1999, 129). Taču šīs vārdšķiras nosaukšanai arī lietuviešu valodā var tikt lietots citcilmes termins *substantyvas* (sk. 3. sadaļā; plašāk par latīņu cilmes ekvivalentu lietošanas tendencēm sk. 5. sadaļā).

Īpašības vārds (adjektīvs) / būdvārdis. Šo vārdšķiru, tāpat kā visas citas, latviešu valodā nosauc divējādi – pašcilmes un svešcilmes – termini: *īpašības vārds*, *adjektīvs*: „Vārdšķira, kas izsaka priekšmeta pazīmi un kam ir dzimtes, skaitļa, locījuma, salīdzināmo pakāpju un noteiktības/nenoteiktības gramatiskā kategorija [...]” (Skujiņa 2007, 165). Tie fiksēti pirmajā valodniecības terminu vārdnīcā un pirms tam izdotajā terminu apkopojumā (Projekti 1956, 12; Grabis et al. 1963, 56), turklāt pašcilmes termins *īpašības vārds* ir viens no aplūkojamo mūsdienu gramatikas terminu sistēmā lietotajiem vārdkopterminiem. „Kad latviešu valodas gramatikas sāk veidot latviešu tautības autori, viņi meklē ne vien patstāvīgu pieeju valodas materiāla aplūkojumam, bet arī piemērotu vārdu – terminu – šīs valodas parādības nosaukšanai, ko ar svešvārdu līdzšinējās gramatikās dēvējušas par adjektīviem. F. Mēkons (1874, 18–21) šiem vārdiem dod terminu **savādības vārdi**, šai vārdu šķirā ietverot arī adjektīvīskos divdabjus, kā *mīļējams*, *nozēlojams*, Ģ. Tauriņš (1877, 27) atbilstoši to funkcijai (varbūt kalkējot?) dod nosaukumu **piešķiramais**, arī pieskaitot pie tiem atributīvos divdabjus (*teicams*). A. Stērste (1879, 23), kurš devis daudzus vēl tagad lietojamus terminus, savā gramatikā pirmais dod terminu **īpašības vārds** jeb **a d j e k t ī v s**. Šo terminu lieto H. Spalviņš (1879, 19), J. Spīss (1881, 12–13) un arī gandrīz visi

citi vēlāko gramatiku autori un latviešu valodas aprakstītāji līdz pat mūsu dienām. Retumis lietots arī termins **kādenis** (Bērziņa 1943, 73). Termins „īpašības vārds” visai būtiski izsaka atbilstošo jēdzienu morfoloģiski semantiskajā aspektā, raksturo šo vārdšķiru kā kvalitātes, pazīmes izteicēju (sal. *Eigenschaftswort*, *būdvardis*), turpretim dažu citu valodu gramatikas termini (*adjectivum*, *имя прилагательное*) šo vārdšķiru vairāk raksturo no sintaktiskā viedokļa” (Blinkena 2002, 142). Par tā autoru uzskatāms Juris Neikens (Balode 1985, 11).

Lietuviešu valodas termina *būdvardis*, kā konstatējis valodniecības terminu vēstures pētnieks Antans Balašaitis (*Antanas Balašaitis* 2010, 5), autors ir S. Daukants, kurš to darinājis salīdzinoši sen, taču līdz laikam, kamēr šis saliktenis pilnībā nostiprinājās J. Jablonska 1901. gada gramatikā, ir bijis ne viens vien mēģinājums radīt citus terminus šīs vārdšķiras nosaukšanai. Šis termins definēts gan mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 40), gan lietuviešu valodas enciklopēdijā, kur tas ir viens no trim vārdšķiru nosaukumiem, kuriem nav norādīta cilme vai dots sinonīms (Ambrazas 1999, 110–111) (par to sk. 3. sadaļā).

Skaitļa vārds (numerālis) / skaitvardis. Šo vārdšķiru, „kas izsaka priekšmetu skaitu vai secību [...]” (Skujiņa 2007, 363), tāpat kā visas citas, mūsdienu latviešu valodā nosauc divējādas cilmes termini: pašcilmes vārdkopa *skaitļa vārds* un vienvārda latīņu cilmes termins *numerālis*. Tāpat sinonīmiski tie fiksēti pirmajos valodniecības terminu kopojumos (Projekti 1956, 25; Grabis et al. 1963, 111), taču, piemēram, J. Loja (1968, 233), aprakstīdams vārdu klasificēšanu vārdšķirās, lieto salikteni *skaitļvārds*.

Vēsturiski šī termina nostiprināšanās gramatikas terminoloģijā nebija vienkārša. Šo procesu atspoguļo E. Blese (1936, 444–445), aprakstīdams J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu valodas mācību” (1936): „[...] Vēl vairāk iebildumu modina otrs jaundarinājums – s k a i t l e n i s. Te par paraugu bijuši darinājumi s a l i k t e n i s, t r o k s n e n i s u. t. t., lai gan stāvoklis te mazliet citāds, un vārdā s k a i t l e n i s, kad to dzirdam pirmo reizi, mēs instinktīvi meklējam kādu konkrētāku nozīmi: skaitlenis varētu būt vieta, kur sakopoti skaitļi (kā s m i l t e n i s, z ā l e n i s), vai kāda plāksne ar uzrakstītiem skaitļiem (piem., kādā fabrikā pie kādas mašīnas), vai arī (pēc r i t e n i s, p l ū d e n i s parauga) kāda skaitīšanas ierīce, vai kāda saskaitāmā mašīna (apm. tas, ko tagad pazīstam ar vārdu skaitītkļi). Varbūt pat tagadējos vienskaitļniekus un daudzskaitļniekus varētu saukt par vienskaitļņiem un daudzskaitļņiem. Tāpēc pats darinājums nav diezin cik labs. Bet ja mēs arī samierinātos ar šā vārda formu, tad tomēr ceļami vēl citi iebildumi. Līdz šim mūsu gramatikas sistēmā visiem nōmeniem bija nosaukumi ar elementu v ā r d s otrā daļā: klāt nāca vēl vietnieka vārds, darbības vārds un satiksmes vārds, tā ka nosaukumu ziņā gandrīz visām vārdu šķirām bija vienāds raksturs, kas skolas praksē, bez šaubām, bija apsveicama parādība. Tādēļ, piem., arī ērti bija uzrakstīt skolas praksē bieži sastopamo izteicienu: lietu, īpašības un skaitļu vārdi. Pieņemot vārdu skaitlenis, tā rakstīt vairs nevarēsīm. Rodas jautājums, vai tad labāk neizjaukt līdzšinējo sistēmu pavisam un nelietot, piem., vārdus: lietenis, īpatenis, darbenis (= verbs), jo, kā redzējām, arī te ar līdzšinējiem nosaukumiem ir taču savas grūtības. Tā kā to laikam nedarīsīm, tad diezin vai lietderīgāki nebūtu palikt pie vecā termina s k a i t ļ a v ā r d s, jo arī pats autors

grāmatas pirmajā daļā šur tur (piem., 23. un 28. lpp.) pa vecam lieto *s k a i t | u v ā r d u s.*”

Lietuviešu valodā atbilstošais gramatikas termins ir pašcilmes saliktenis *skaitvardis*. Šo jaunvārdu radīja Jons Juška (*Jonas Juška*), kurš savu krievu valodā uzrakstīto lietuviešu valodas gramatiku 1863. gadā iesniedza Pēterburgas Zinātņu akadēmijai, taču tā netika nodrukāta (Ambrasas 1999, 288), tāpēc termins izplatījās daudz vēlāk. Rakstos šo vārdšķiras nosaukumu pirmais lietoja un 1896. gada gramatikā „Kalbamokslis lietuviškos kalbos” [Lietuviešu valodas mācība] fiksēja Antans Baranauskas (*Antanas Baranauskas*), tādējādi nostiprinot termina lietošanas tradīciju (Balašaitis 2010, 6–7) (sal. mūsdienu valodniecības terminu avotos *skaitvardis* (Gaivenis, Keinys 1990, 185), *skaitvardis* (lot. *numerales*) (Ambrasas 1999, 582–583)).

Vietniekvārds (*pronomens*) / *īvardis*. Šo vārdšķiru, „[...] kas norāda uz dzīvām būtnēm, priekšmetiem un to pazīmēm, tieši tos nenosaucot, un ko teikumā parasti lieto lietvārda vai īpašības vārda funkcijā [...]” (Skujiņa 2007, 451), tāpat kā visas citas, latviešu valodā nosauc divējādas cilmes termini. Pašcilmes un citcilmes sinonīmi fiksēti pirmajos valodniecības terminu krājumos (Projekti 1956, 32; Grabis et al. 1963, 134). Taču vēsturiski pašcilmes termina *vietniekvārds* nostiprināšanās bija saistīta ar konkurenci starp citcilmes un pašcilmes terminiem, kā arī vārdkopas pārveidošanos par salikteni (sal. „[...] varētu arī attaisnot *pronomenus* nosaukuma lietošanu tag. *vietnieka jeb vietnieku vārdu* vietā, jo arī šis nosaukums mums nav diezin cik labs savas pirmās – nozīmes un lietošanas ziņā ne visai izdevīgās sastāvdaļas ziņā” (Blese 1936, 442–443)).

Lietuviešu valodas termins *īvardis*, kas nosauc šīs vārdšķiras vārdus, būtībā ir kalks no latīņu *pronomen* („Reikšmēs vertinius dabar vartoja rusai, vokiečiai, lenkai, latviai” [Nozīmes kalkus tagad lieto krievi, vācieši, poļi, latvieši]). Tas parādījās iepriekš minētajā J. Juškas rokraksta gramatikā, taču nostiprinājās daudz vēlāk – tikai 1911. gadā J. Jablonskis grāmatā „Lietuvių kalbos sintaksė” [Lietuviešu valodas sintakse] izmantoja šo terminu (līdz tam arī viņš lietoja dažādus atvasinājumus un saliktnus ar sakni *vard-*: *vardvietė, vardavietė, išvardis*) (Balašaitis 2010, 5–6). Šis termins ir mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 90), gan enciklopēdijā (Ambrasas 1999, 264–266).

Salīdzinājumam var pieminēt, ka lietuviešu valodā ir ticis lietots līdzīgas struktūras, tikai ar galotni *-as* darināts termins *īvardas*, ko savulaik ieteica kā aizguvuma *terminas* ‘termins’ pašvalodas sinonīmu. Tas minēts pēc pirmās lietuviešu Terminoloģijas komisijas (par to sk. Kvašīte 2020, 88) sekretāra Antana Vireļūna (*Antanas Vireliūnas* 1924) iniciatīvas izdotās terminu vārdnīciņas „Īvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos” [Termini, kurus pieņēmusi Terminoloģijas komisija] nosaukumā. Mūsdienās šo vārdu nelieto, izņemot ārzemju lietuviešu darbos, piemēram, Kanādā izdota angļu-lietuviešu jūrlietu terminu vārdnīca *Jūriniai įvardai: trumpas angliškai-lietuviškas žodynas* (Parengė Bronys Stundžia. Torontas: Jūrinės knygos fondo leidinys, 1996) (atkārtots izdevums 2000. gadā) (Gaivenytė-Butler et al. 2008, 135; 172). Taču jāsaprot, ka šo 1924. gada izdevumu daudzi, tostarp arī J. Jablonskis, vērtē kā nevērīgi sagatavotu. Viņš uzsver, ka tas dos maz labuma lietotājiem, turklāt kritizē arī no vārddarināšanas viedokļa neizdevušos terminu *īvardis* (Keinys 2012c,

39). Pavisam citādi nekā J. Jablonskis uz pašu terminu *īvardis* skatās mūsdienu leksikogrāfs un terminologs Jons Klimavičs (*Jonas Klimavičius*). Pēc J. Klimaviča (2005, 261) domām, šāda laikabiedru kritiska skatījuma dēļ „[...] beveik prapuolē ir geras A. Vireliūno(?) terminas *īvardas* (: *īvardyti*) (vis dėlto vartotas užsienio terminografų B. Stundžios, P. Mažeikos, V. Vintarto – net *īvardotyra*) [...]” [gandrīz gājis zudumā arī labs A. Vireļūna(?) termins *īvardas* (: *īvardyti*) (tomēr to lieto ārzemju lietuviešu terminogrāfi B. Stundža, P. Mažeika, V. Vintarts – pat *īvardotyra* ‘*terminpētniecība’)].

Darbības vārds (verbs) / veiksmāzodis. „Viena no būtiskākajām darbības vārdu kategorijām, kam ir nozīmīga loma ne tikai darbības vārdu, bet arī divdabju raksturošanā un klasificēšanā, ir laika kategorija. Vairākās valodās šī pazīme ietverta arī vārdšķiras nosaukumā, piemēram, vācu *Zeitwort*. Acīmredzot vācu valodas ietekmē arī vairāku latviešu gramatiku autori, veidojot latvisku valodniecības terminoloģiju, deva verbam nosaukumu *laika vārds*: Spalviņš – *darīšanas* jeb *laika vārds*, Mēkons – *laikavārds*, Neikens – *laiku-vārds*, Mīlenbahs (1895): *laika vārds*” (Veidemane 2002, 409). Taču, kā, spriežot par terminiem mācību grāmatu vajadzībām, rakstījis K. Mīlenbahs (2011a, 72), „[D]iezgan parastais *laika vārds* atradis jau kuratora padomē pretestību; kuratora padome aizrādījuse, ka šis no vācu valodas (*das Zeitwort*) tulkotais vārds var skolēnus apmulsināt, jo par *laika vārdu* skolēni gan uzlūkos laika apstākļa vārdus, kā *šodien*, *rītu*, *tagad*, *nupat* u. c. Skolotāju kungi atzina *laika vārdu* par neieteicamu, tāpēc, ka šī vārda šķiras dabu izskaidrojot, tūliņ jāķeras pie laika nojēguma, kas atstatāku nekā darbības jēgums. Par ieteicamu atzītais *d a r b ī b a s v ā r d s* nemaz nav jauns vārds, bet vecum vecs, tikai jaunā uzvalkā, jo *darīšanas vārdu* (= *дѣлосл*) jau sastopam Spalviņa, Skujas, Laimiņa gramatikās”. Termini *darbības vārds* un *verbs* „apliecina 19. gadsimta valodu mācībgrāmatās iedibināto tradīciju paralēli lietot gan latviskas cilmes, gan aizgūto terminu (aizgūtajam terminam *verbs* konstatēta senāka lietojuma vēsture latviešu valodniecībā nekā latviskajam vārdkopterminam *darbības vārds*).” (Butāne 2016, 11)

Mūsdienu terminogrāfijas avotā iekļauti abi vārdšķiras nosaukumi – gan pašcilmes vārdkoptermins *darbības vārds*, gan kā sinonīms citcilmes vienvārda termins *verbs* (Skujiņa 2007, 76). Tāpat sinonīmiski pašcilmes un svešcilmes termini fiksēti pirmajā valodniecības terminu vārdnīcā (Grabis et al. 1963, 37), kuras ievadā uzsvērts, ka „internacionāli nosaukumi parasti ir doti blakus latviešu valodas pamatterminiem, turpretim pakārtotajiem jēdzieniem īsuma labad lietoti vairāk izplatītie, galvenokārt latviskie nosaukumi, piem., blakus ir **darbības vārds** un **verbs**, bet tikai **darbības vārda laiki**. Ar šādu izkārtojumu tiek norādīts, ka, ja kāds vēlas, var lietot, piem., arī **verba laiki** utt.” (Grabis et al. 1963, 9) Savukārt agrāk izdotajā terminu kopā, uz kuras pamata veidota vārdnīca, priekšroka bijusi citcilmes terminam: *verbs*, *darbības vārds* (Projekti 1956, 31).

Analoģisku vārdšķiru lietuviešu valodā nosauc pašcilmes saliktenis *veiksmāzodis*. Lai gan no latīņu *verbum* (no tā cēlies latviešu termins *verbs*) atvasinātais īpašības vārds *verbalinis* ‘verbāls’ atkarīgā komponenta funkcijā arī lietuviešu valodā ir izplatīts, tam mūsdienās ir saikne nevis ar analizējamo vārdšķiru, kā parasti latviešu valodā, bet ar jēdzienu *vārds* (sk. 2. sadaļā). Sākotnēji viens otrs lietuviešu valodas gramatiku autors arī darbības vārdu sauca šajā no latīņu valodas

tulkotajā vārdā *žodis* ‘vārds’, uz ko rosināja poļu gramatikās lietotais termins *slowo* (par jēdziena *vārds* sistēmu, ko lietuviešu valodā veido termins *vardas* ‘priekšvārds’ un *žodis* ‘vārds’, sastatījumā ar latviešu valodas terminiem plašāk sk. Kvašīte 2017). Par mūsdienu lietuviešu valodas termina *veiksmāžodis* ‘darbības vārds’ autoru tiek uzskatīts Kazimiers Jauņus (*Kazimieras Jaunius*). Pirms tam viņš lietoja S. Daukanta jaundarinājumu *veikrodis* (burtiski ‘darbībrādis’). J. Jablonskis pirmajā, 1901. gada, gramatikā vēl lietoja terminu *veiksmīninkas* (burtiski tuvu nozīmei ‘darbinieks’, resp. ‘tas, kas darbojas’), taču vēlāk pieņēma K. Jauņus terminu (Balašaitis 2010, 7–8, sk. arī Ambrasas 1999, 278). Šis pašcilmes termins iekļauts mūsdienu valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 226–227), bet enciklopēdijā ar cilmes norādi *veiksmāžodis* (lot. *verbum*) (Ambrasas 1999, 695–696).

Apstākļa vārds (*adverbs*) / *prieveiksmis*. Šo vārdšķiru, tāpat kā visas citas, latviešu valodā nosauc divējādas cilmes termini. Sinonīmiski pašcilmes un sveščilmes termini fiksēti senākos valodniecības terminu kopojumos (Projekti 1956, 3; Grabis et al. 1963, 27) un mūsdienu terminogrāfijas avotā (sal. *apstākļa vārds, adverbs* „Nelokāma vārdšķira, kas izsaka darbības, īpašības, apstākļa, vai, retāk, priekšmeta pazīmi un ko teikumā lieto apstākļa funkcijā [...]” (Skujiņa 2007, 40)). Taču J. Loja (1968, 226) vārdšķiru klasifikācijā lieto salikteni *apstākļvārds*.

Lietuviešu valodā atbilstošo jēdzienu nosauc pašcilmes termins *prieveiksmis*. Vēsture liecina, ka šī termina autors ir K. Jauņus, kurš to ieviesa lietuviešu valodas gramatikas kursā, ko pasniedza Kauņas garīgajā seminārā (grāmata izdota 1911. gadā). To 1901. un 1919. gada gramatikā lietoja arī J. Jablonskis (Balašaitis 2010, 8). Mūsdienās tas definēts terminoloģijas vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 160), savukārt enciklopēdijā iekļauts ar cilmes norādi *prieveiksmis* (lot. *adverbium*) (Ambrasas 1999, 504–505).

Prievārds (*prepozīcija*) / *prielinksnis*. Latviešu valodas termins starp visiem vārdšķiru nosaukumiem ir vienīgais atvasinājums ar priedēkli – pašvalodas termins *prievārds*. Visos analizējamajos terminogrāfijas avotos iekļauti sinonīmi *prievārds, prepozīcija* (Projekti 1956, 22; Grabis et al. 1963, 98; Skujiņa 2007, 311).

Gramatikas terminu vēstures pētījumi liecina, ka apmēram līdz 20. gadsimta vidum lietots termins *satiksmes vārds*. To lietojuši gan K. Mīlenbahs (2011b; par K. Mīlenbaha gramatikas terminoloģiju plašāk sk. Druvieta 1990), gan J. Endzelīns. Viņš gan vēlāk iebildis pret savulaik arī paša lietoto vārdkopterminu: „*Satiksmes vārds* neatbilst apzīmējamam jēdzienam; piemēram, *bez* taču neizsaka nekādu satiksmi. Skolās ir vēlams kāds latvisks termins; tāds varētu būt *prievārds*, kur pirmā daļa ir sena baltu prepozīcija. *Prie-* ar nozīmi „priekš-” vēl tagad ir sastopams dažos leišu saliktoņos, piemēram, *priekalba* „priekšvārdi”. Senprūšu valodā *prie-* vietā ir *prei-*, starp citu ar nozīmi „priekš”. Jāsaka, ka latviešu un leišu *prie-* ir radies no šī senā prūšu *prei-*.” (Endzelīns 1951, 5)

Lietuviešu valodā, līdzīgi kā latviešu valodā, šīs vārdšķiras nosaukšanai vēsturiski ir tikuši lietoti termini ar analizējamām saknēm *vard-* un *žod-*: *prievardis* (tā autors Kasakauskis, kurš to ir tulkojis no poļu valodas *przymieck*), *prievardė* (Miežinis), kā arī *priežodis* (J. Juška – pēc analogijas ar krievu *predlog*). Mūsdienu lietuviešu valodā lietojamā termina *prielinksnis* autors ir J. Jablonskis, kurš to nostiprināja 1901. gada gramatikā, „nes taikliai apibūdina šią kalbos daļi –

ji eina prie tam tikro linksnio” [jo precīzi raksturo šo vārdšķiru – tā savienojas ar konkrētu locījumu]. Savukārt, lai nosauktu prievārdus, kuri atrodas postpozīcijā, tika darināts termins *polinksnis* (sal. „Kadangi keletas lietuvīų kalbos prielinksnių (*dēka, link*) pavartojami ir po linksnių, tai Jablonskis sudarē terminā ir jiems – *polinksniai* (Lietuvīų kalbos gramatika, 1919)” [Tā kā daži lietuviešu valodas prievārdi (*dēka* ‘pateicoties’, *link* ‘virzienā uz’) tiek lietoti arī aiz locījumiem, Jablonskis darināja terminu arī tiem – *polinksniai* (burtiski ‘pēclocījumi’) (Lietuviešu valodas gramatika (1919)] (Balašaitis 2010, 9)). Lai gan mūsdienā termins pēc formas atbilst latviešu terminam, resp., ir atvasināts ar analogisku (kopcilmes) priedēkli, tā pamatkomponents liecina par sasaisti ar jēdzienu *linksnis* ‘locījums’ (Gaivenis, Keinys 1990, 157–158) (sal. *prielinksnis* (lot. *praepositio*) (Ambrazas 1999, 502)).

Izsaukmes vārds (*interjekcija*) / *jaustukas, ištiktukas*. Par šīs vārdšķiras nosaukuma vēsturisko attīstību ir rakstījis K. Mīlenbahs (2011a, 72): „Lielākā daļa gramatiķu nosauc *междомемие* par *sajutumu skaņām*, viens par *sajutuma skaņu vārdiem* un Spalviņa kungs par *izsaucējiem*. Ievērojot, ka šīs šķiras vārdi patiesībā ir vārdi un nevis skaņas, ievērojot, ka *sajutumu skaņu vārdi* ir pārgarš vārds, ievērojot beigās, ka šīs šķiras vārdi daudzkārt nemaz neizsaka sajutumus, sapulce vienojās, piesliedamās Spalviņa nosaukumam *izsaucēji*, par *izsauceamo vārdu* pareizību. Tātad arī te izrādās, ka *izsaucamie vārdi* latviešu gramatikām nav bijuši pilnīgi sveši.”

Mūsdienās šo vārdšķiru, tāpat kā visas citas, latviešu valodā nosauc divējādas cilmes termini. Pirmajā valodniecības terminu vārdnīcā iekļauts gan citcilmes termins *interjekcijas*, gan pašcilmes vārdkopstermins *izsaukmes vārdi*, taču latviešu valodas daļā starp šiem terminiem nav sasaistes, izņemot to, ka abu ekvivalents krievu valodā ir *междометия*, bet krievu daļā tas fiksēts ar diviem ekvivalentiem (1. *izsaukmes vārdi*; 2. *interjekcijas*) (Grabis et al. 1963, 55; 59; 182) (sal. *izsaukmes vārds, interjekcija* (Projekti 1956, 13)), līdz ar to nav saprotams, kāda bijusi vārdnīcas autoru motivācija šķirt pašcilmes un citcilmes terminus. Mūsdienā valodniecības terminu vārdnīcas autori ir atgriezušies pie sākotnējā varianta: *izsaukmes vārds, interjekcija*: „Vārdšķira, kas izsaka jūtas, gribu vai atdarina skaņas [...] parasti ir nelokāmi, tie neietilpst ne patstāvīgo, ne palīgvārdu grupā un sintaktiski nav saistīti ar pārējo teikumu. Tekstā izsaukmes vārdi parasti ir izsacījumu funkcijā [...]” (Skujiņa 2007, 171)

Lietuviešu valodā šīs vārdšķiras analogs ir divas vārdu grupas, kuras nosauc pašcilmes termini *jaustukas* ‘izsaukmes vārds, interjekcija’ un *ištiktukas* ‘skaņu atdarinājuma interjekcija’, taču neviens no tiem nav darināts ar pētījumā analizējamām saknēm. Gramatikas terminoloģijas vēsture liecina, ka savulaik šo vārdšķiru nosaukumi tikuši dažādi tulkoti no poļu valodas, savukārt šo terminu autors ir J. Jablonskis (Balašaitis 2010, 10). Mūsdienās abi gramatikas termini iekļauti un definēti terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keinys 1990, 92; 89), kā arī enciklopēdijā – attiecīgi *jaustukas, interjekcija*, resp., vienīgais no analizētajiem vārdšķiru nosaukumiem, kuram dots citcilmes sinonīms (Ambrazas 1999, 279) un *ištiktukas* (Ambrazas 1999, 262).

5. Vārdšķiru konversija

Ar vārdšķiru nosaukumiem cieši saistīti ir procesi, resp., „konversijas jeb morfoloģiskās transpozīcijas” (Nītiņa 2013, 301, sal. „**Konversija** (< lat. *conversio* ‘pārmaiņa’) ir vārdu pāreja no vienas vārdšķiras otrā bez morfēmiskās struktūras izmaiņām” (Vulāne 2013, 207)), kā arī to rezultātu nosaukumi. Latviešu valodā šo terminu pamatā ir latīņu cilmes vārdi, taču laika gaitā ir mainījušās to formas, kā arī fiksējuma terminogrāfijas avotos secība u. tml. 1963. gada vārdnīcā (Grabis et al.) konstatēti gan attiecīgie darbības vārdi, gan no tiem atvasināti termini, kuru formas atšķiras no mūsdienu lietojuma pēc skaita un prioritātes: triju sinonīmu rindas *adjektivācija*, *adjektivizācija*, *adjektivēšanās* (22), *adverbializācija*, *adverbācija*, *adverbēšanās* (23) un *substantivācija*, *substantivizācija*, *substantivēšanās* (115), sinonīmu pāris *pronominalizācija*, *pronominalizēšanās* (98) un tikai viens termins *verbalizācija* (130). Salīdzinājumam jāsaprot, ka vēl agrāk (Projekti 1956) ir iekļauti tikai trīs atbilstoši tālaika svešvārdu pareizrakstībai noformēti terminu pāri: *adjektivizācija*, *adjektivēšanās* (1), *adverbializācija*, *adverbializēšanās* (1) un *substantivizācija*, *substantivēšanās* (26). Mūsdienās daži internacionālie konversijas veidu nosaukumi latviešu valodā ir kļuvuši īsāki (vienkāršāki). Valodniecības terminu vārdnīcā (Skujiņa 2007) sinonīmiski kā pirmais parasti lietots ar citcilmes sakni un atgriezenisko pašcilmes izskaņu *-ēšanās* atvasināts hibrīds, bet aiz tā – citcilmes termins (daži no tiem bez komponenta *-iz-*): *adjektivēšanās*, *adjektivācija* (15), *adverbēšanās*, *adverbācija* (17), *numeralizēšanās*, *numeralizācija* (266), *pronominalizēšanās*, *pronominalizācija* (314), *substantivēšanās*, *substantivācija* (380), *verbalizēšanās*, *verbalizācija* (441). Tekstos atkarībā no laikposma termini konversijas veidu (arī to rezultātu) nosaukšanai arī ir lietoti dažādi:

- (25) *Valodā pastāvīgi risinās arī konversijas procesi (vienas vārdu šķiras pāreja citā vārdu šķirā), piem., divdabju a d j e k t i v i z ā c i j a, adjektīvu s u b s t a n t i v i z ā c i j a u. c.* (MLLVG 14)
- (26) *Atkarībā no tā, kuras vārdšķiras vārdu funkcijas uzņemas kādas citas vārdšķiras vārds, tiek runāts par s u b s t a n t i v ā c i j u, a d j e k t i v ā c i j u, n u m e r a l i z ā c i j u, p r o n o m e n a l i z ā c i j u* [sal. *pronominalizēšanās*, *pronominalizācija* (Skujiņa 2007, 314)], *a d v e r b ā c i j u.* (LLVM 29)
- (27) *Atkarībā no vārdšķiras, kurā nonācis derivāts, šķir sādus konversijas veidus: s u b s t a n t i v ā c i j a jeb pāreja lietvārdos, kuras rezultātā rodas s u b s t a n t i v ē j u m s* (piederīgie), *a d j e k t i v ā c i j a jeb pāreja īpašības vārdos; tās rezultāts ir a d j e k t i v ē j u m s* (teicama atzīme), *a d v e r b ā c i j a jeb pāreja apstākļa vārdos, rezultātā rodas a d v e r b ē j u m s* (kopā, laikus), *n u m e r a l i z ā c i j a jeb pāreja skaitļa vārdos (simts), p r o n o m i n a l i z ā c i j a jeb pāreja vietniekvārdos (dažs labs, viens otrs), i n t e r j e k t i z ā c i j a jeb pāreja izsaukmes vārdos (sveiks!)* (LVG₃ 208–209)
- (28) *[..] notiek nomena vārdformu pārvietošanās adverbu kategorijā jeb a d v e r b ē š a n ā s* (LVG₂ 321)

Lietuviešu valodas valodniecības terminu vārdnīcā (Gaivenis, Keins 1990) konversijas veidi nosaukti gan ar pašcilmes, gan citcilmes terminiem, taču priekšroka, kā liecina norāde žr. [sk.], tiek dota pirmajiem: *substantyvācija*,

substantyvīzacija žr. *daiktavardėjimas* (193), *adjektyvacija* žr. *būdvardėjimas* (11), *numeralizacija* žr. *skaitvardėjimas* (135), *pronominalizacija* žr. *įvardėjimas* (162), *adverbializacija* žr. *prieveiksmėjimas* (12). Procesu nosaukumu terminai arī tekstos reizēm lietoti sinonimiškai, turklāt to ir daug vairāk nekā latviešu valodā (praktiski konversija attiecināta uz visām vārdšķīrām):

- (29) *Skiriamos labai įvairios kalbos dalių pereišos: daiktavardėjimas (substantyvīzacija), būdvardėjimas (adjektyvacija), veiksmažodėjimas (verbalizacija), prieveiksmėjimas (adverbializacija), įvardėjimas (pronominalizacija), prielinksniėjimas (prepozicionalizacija), jungtukėjimas (konjunkcionalizacija), jaustukėjimas (interjekcionalizacija).* (ŽDT 295–296)
- (30) *Žodžiai gali pereiti iš vienos Δ [kalbos dalies] į kitą. Daiktavardėja (↑ daiktavardėjimas) būdvardžiai ir veiksmažodžių linksniuojamosios formos (dalyviai), būdvardžiai lengvai pereina į dalyvius ir atvirksčiai (↑ būdvardėjimas). Daugelis prieveiksmių, išskyrus būdvardinius su formantu -ai, yra sustabarėjusios kitų Δ [kalbos dalių] kurių nors linksnių formos (↑ prieveiksmėjimas). Įvardis ir skaitvardis į kitas Δ [kalbos dalis] paprastai nepereina.* (LKE 293)

Atšķirībā no Vinca Urbuša (*Vincas Urbutis*) uzskaitījuma (29) piemērā lietuviešu valodas enciklopēdijā (Ambrasas 1999) kā dominējošie izcelti tikai daži procesi (sk. (30) piemēru) un lietoti tikai pašcilmes termini, taču alfabēta secībā tiem ir arī citcilmes sinonīmi: *daiktavardėjimas*, *substantyvīzacija* (128), *būdvardėjimas*, *adjektyvacija* (109), *prieveiksmėjimas*, *adverbializacija* (504) un *veiksmažodėjimas*, *verbalizacija* (694). Šie vārdi ir konstatēti arī svešvārdu vārdnīcā (Kaulakienē et al. 2013), taču tajā vērojama fiksēšanas un definēšanas daudzveidība: *adjektyvīzacija* „[lot. (*nomen*) *adjectivum* – būdvardis] *kalbot. būdvardėjimas*” (7), *adverbializacija* „[lot. *adverbium* – prieveiksmis] *prieveiksmėjimas*” (9), *pronominalizacija* „[lot. *pronomēn* (kilm. *pronominis*) *įvardis*] *kalbot. įvardėjimas*, virtimas *įvardžiu* (pvz., liet. kalboje ppr. *įvardiškai* vart. *būdvardžiai pastarasis, dažnas*)” (671), *substantyvīzacija* „[↑ *substantyvas*] *kalbot. daiktavardėjimas*, kitų kalbos dalių perėjimas į daiktavardžių klasę” (782) (par aizgūvumu *substantyvas* sk. iepriekš) un *verbalizacija*, kam piemīt divas nozīmes: „[lot. *verbum* – žodis; veiksmažodis] **1** bet kokios informācijas pteikimas žodžiu **2** veiksmažodžių darymas iš kitų kalbos dalių” [[lot. *verbum* – vārds; darbības vārds] **1** jebkuras informācijas nodošana vārdiski **2** darbības vārdu darināšana no citām vārdšķīrām] (853). Šāda tipa terminus plašāk aplūko Stasis Keinis (*Stasys Keinys*) – izdala šo procesu pakāpes, turklāt argumentē pašcilmes terminu priekšrocības: „Šie terminai yra bendrieji procesų pavadinimai. Jie žymi tam tikrą vyksmą, nenurodydami nei jo pradžios, nei galo. Tą reikšmę šie terminai gauna iš pamatinių eigos veiklo veiksmažodžių *daiktavardėti*, *būdvardėti*, *įvardėti*, *prieveiksmėti*, *prielinksnėti*. Tačiau šis bendrasis vyksmas turi tam tikras pakopas, kurias kalbininkui dažnai labai pravartu pavadinti. Čia labai gali padėti atitinkami priešdėliniai veiksmažodžiai bei jų vediniai daiktavardžiai, pvz.: *apdaiktavardėti* (turėti daiktavardžio ypatybių, bet dar nebūti virtusiam daiktavardžiu, plg. *apdraskyti*, *apgadinti*, *aptvarkyti*), *apdaiktavardėjimas*, *apibūdvardėti*,

a p i b ū d v a r d ē j i m a s ir kt. Kai žodis galutinai pereina į kurią kalbos dalį, tinka veiksmoždziai su priešdėliu *su-*, pvz.: *sudaiktavardėti*, *subūdvardėti* ir kt. (plg.: *sugadinti*, *sutvarkyti*). Tad ir tokį procesą, kuris iš esmės yra pasibaigęs, pagrįstai galima vadinti priesagos *-imas* vediniais *s u d a i k t a v a r d ē j i m a s*, *s u b ū d v a r d ē j i m a s* ir kt. Žiūrint, kas norima pasakyti, teiktina tas tris terminų poras (*d a i k t a v a r d ē t i – d a i k t a v a r d ē j i m a s*, *a p d a i k t a v a r d ē t i – a p d a i k t a v a r d ē j i m a s*, *s u d a i k t a v a r d ē t i – s u d a i k t a v a r d ē j i m a s*, atitinkamai ir kitus) vartoti. Galima dar pridurti, kad minėti lietuviški terminai yra patogesni už tarptautinius terminus (*s u b s t a n t y v a c i j a* ar *s u b s t a n t y v i z a c i j a* ir kt.), nes šie įvairių to paties vyksmo pakopų išreikšti negali” [Šie terminai ir vispārīgie procesu nosaukumi. Tie apzīmē noteiktu norisi, nenorādot ne tās sākumu, ne beigas. Tādu nozīmi šie terminai iegūst no to pamatā esošiem imperfektīvajiem darbības vārdiem *d a i k t a v a r d ē t i* ‘kļūt par lietvārdu’, *b ū d v a r d ē t i* ‘kļūt par īpašības vārdu’, *ī v a r d ē t i* ‘kļūt par vietniekvārdu’, *p r i e v e i k s m ē t i* ‘kļūt par apstākļa vārdu’, *p r i e l i n k s n ē t i* ‘kļūt par prievārdu’. Taču šai kopīgajai norisei ir zināmas pakāpes, kuras valodniekam bieži vien ir ļoti lietderīgi nosaukt. Šeit ļoti var palīdzēt attiecīgi darbības vārdi ar priedēkļiem un no tiem atvasināti lietvārdi, piem.: *a p d a i k t a v a r d ē t i* (kļūt par tādu, kam piemīt lietvārda pazīmes, bet vēl nav kļūvis par lietvārdu, sal. *apdraskyti*, *apgadinti*, *aptvarkyti*), *a p d a i k t a v a r d ē j i m a s* ‘kļūšana par tādu, kam piemīt lietvārda pazīmes’, *a p i b ū d v a r d ē t i* ‘kļūt par tādu, kam piemīt īpašības vārda īpašības’, *a p i b ū d v a r d ē j i m a s* ‘kļūt par tādu, kam piemīt īpašības vārda pazīmes’ u. c. Kad vārds pilnībā pāriet kādā vārdšķirā, der darbības vārdi ar priedēkli *su-*, piem.: *sudaiktavardēti*, *subūdvardēti* u. c. (sal.: *sugadinti*, *sutvarkyti*). Tad arī tādu procesu, kurš būtībā ir beidzies, pamatoti var saukt ar izskaņas *-imas* atvasinājumiem *s u d a i k t a v a r d ē j i m a s*, *s u b ū d v a r d ē j i m a s* u. c. Atkarībā no tā, ko vēlas pateikt, iesakāms lietot tos trīs terminu pārus (*d a i k t a v a r d ē t i – d a i k t a v a r d ē j i m a s*, *a p d a i k t a v a r d ē t i – a p d a i k t a v a r d ē j i m a s*, *s u d a i k t a v a r d ē t i – s u d a i k t a v a r d ē j i m a s*, attiecīgi arī citus). Vēl var piebilst, ka minētie lietuviskie termini ir ērtāki par internacionālajiem terminiem (*s u b s t a n t y v a c i j a* vai *s u b s t a n t y v i z a c i j a* u. c.), jo tie šīs dažādās tās pašas norises pakāpes izteikt nevar] (Keinys 2005, 380–381).

Jāsecina, ka terminus, kas nosauc konversijas veidus, latviešu valodā nosauc no vārdšķiru nosaukumiem veidoti citcilmes atvasinājumi, savukārt lietuviešu valodā var tikt lietoti divējādas cilmes termini, taču priekšroka tiek dota pašcilmes formām, turklāt tās var diferencēt konversijas pakāpi.

Secinājumi

Jēdziena *vārds* sistēma gramatikas terminoloģijā aktualizēta, aplūkojot vārdu iedalījumu vārdšķirās, kā arī pašu terminu, konstatēts, ka tajā atspoguļojas latviešu valodas termina *vārds* un lietuviešu valodas homonīmu *vardas* un *žodis* lietojuma tendences.

Latviešu un lietuviešu gramatikas terminoloģijā īpaša nozīme ir vārdšķiru nosaukumiem. Šajā sakarā gan vēsturiski, gan mūsdienās aktuāls ir jautājums par pašcilmes un citcilmes terminiem un to īpatsvaru terminu kopumā. Vārdšķiru

nosaukumu sastatījums liecina, ka mūsdienu latviešu valodā tiek lietoti gan pašcilmes, gan citcilmes termini, turklāt visos latviskajos terminos ir atspoguļots jēdziens *vārds* (atšķirības ir tikai pēc struktūras – vārdkoptermins vai saliktenis), taču autori terminus izvēlas pēc saviem ieskatiem un lieto daudzveidīgi. Savukārt lietuviešu valodā vārdšķiru nosaukumi ir galvenokārt pašcilmes termini un tikai daļa no tiem darināta, ņemot par pamatu jēdzienu *vārds* – izmanto gan sakni *vard-* (*daiktavardis, būdvardis, īvardis*), gan sakni *žod-* (*veiksmāžodis*).

Sastatījums parādīja, ka reizēm vārdkoptermini latviešu valodā atbilst vienvārda termini (saliktenī) lietuviešu valodā, lai gan parasti tieši salikteņu darināšanu uzskata par raksturīgu latviešu terminrades (tāpat kā latviešu valodas kopumā) iezīmi: *īpašības vārds* – *būdvardis, skaitļa vārds* – *skaitvardis, darbības vārds* – *veiksmāžodis*. Izņēmums ir vārdkoptermini *izsaukmes vārds* un *apstākļa vārds*, kuriem lietuviešu terminu sistēmā ir citas uzbūves (vienvārda) termini – atvasinājumi ar piedēkli *-ukas* (*jaustukas, ištiktukas*) un priedēkli *prie-* (*prieveiksmis*).

Lai nosauktu jēdzienu *vārds*, latviešu valodā lieto arī latīņu cilmes terminu *nomens*, kura atbilde lietuviešu valodā ir pašcilmes atvasinājums – abu analizējamo sakņu saliktenis *vardažodis*.

Ar vārdšķiru nosaukumiem saistīts ir jautājums par terminiem, kurus lieto, lai nosauktu konversijas procesus un to rezultātus. Latviešu valodā šim nolūkam izmanto citcilmes terminus, pievienojot dažādas izskaņas (internacionālo *-(iz)ācija* un latvisko *-ēšana*), lietuviešu valodā sinonīmiski lieto arī pašcilmes terminus (*daiktavardējimas* u. tml.), turklāt tieši tiem dod priekšroku.

Ieskats terminu vēsturē liecina, ka abu valodu gramatikas terminu sistēmas attīstība bijusi sarežģīta. Gan latviešu, gan lietuviešu valodas gramatikas terminoloģijā konstatētos pašcilmes un citcilmes vārdšķiru nosaukumus laikā, kad nacionālo valodu terminoloģija bija nepieciešama mācību vajadzībām, radīja abu valodu valodnieki, mācību grāmatu un gramatiku autori (Latvijā – J. Endzelīns, K. Mīlenbahs, J. Neikens, A. Stērste; Lietuvā – S. Daukants, J. Jablonskis, K. Jauņus, J. Juška).

Saīsinājumi

- BLKŽD Keinys, Stasys. *Bendrinē lietuvių kalbos žodžių daryba*
 DLKG Ambrazas, Vytautas (red.). *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*
 LK Kabelka, Jonas. *Latvių kalba*
 LKE Ambrazas, Vytautas (red.). *Lietuvių kalbos enciklopedija*
 LKM Paulauskienė, Aldona. *Lietuvių kalbos morfologija*
 LLVM Paegle, Dzintra. *Latviešu literārās valodas morfologija*
 LLVVM Kalme, Vilma, Smiltnece, Gunta. *Latviešu literārās valodas vārd darināšana un morfologija*
 LV Kalnača, Andra. *Latviešu valoda*
 LVG₁ Kalnača, Andra. *Latviešu valodas gramatika*
 LVG₂ Nītiņa, Daina. *Latviešu valodas gramatika*
 LVG₃ Vulāne, Anna. *Latviešu valodas gramatika*
 MLLVG Ahero, Antonija et al. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika*

MM	Kalnača, Andra. <i>Morfēmika un morfonoloģija</i>
V	Soida, Emīlija. <i>Vārddarināšana</i>
VP	Loja, Jānis. <i>Valodniecības pamatjautājumi</i>
ŽDT	Urbutis, Vincas. <i>Žodžiu darybos teorija</i>

Avoti

1. Ahero, Antonija et al. 1959. *Mūsdienu latviešu literārās valodas gramatika. I. Fonētika un morfoloģija*. Rīga: LPSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.
2. Ambrazas, Vytautas (red.). 1997. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Trečiasis pataisytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
3. Ambrazas, Vytautas (red.). 1999. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
4. Kabelka, Jonas. 1987. *Latvių kalba*. Vilnius: Mokslas.
5. Kalme, Vilma, Smiltneice, Gunta. 2001. *Latviešu literārās valodas vārddarināšana un morfoloģija. Lokāmās vārdšķiras*. Liepāja: LiePA.
6. Kalnača, Andra. 2013a. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 456–594.
7. Kalnača, Andra. 2013b. Morfoloģija. *Latviešu valoda*. Veisbergs, Andrejs (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 45–108.
8. Kalnača, Andra. 2004. *Morfēmika un morfonoloģija*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
9. Keinys, Stasys. 1999. *Bendrinė lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
10. Loja, Jānis. 1968. *Valodniecības pamatjautājumi*. Otrais, pārstrādātais izdevums. Rīga: Zvaigzne.
11. Nītiņa, Daina. 2013. Morfoloģijas vispārīgs raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 300–323.
12. Paegle, Dzintra. 2003. *Latviešu literārās valodas morfoloģija. I*. Rīga: Zinātne.
13. Paulauskienė, Aldona. 1994. *Lietuvių kalbos morfologija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
14. Soida, Emīlija. 2009. *Vārddarināšana*. Paegle, Dzintra (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds.
15. Urbutis, Vincas. 1978. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslas.
16. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.

Literatūra

1. Ambrazas, Vytautas (red.). 1999. *Lietuvių kalbos enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
2. Balashajtis, Antanas. 1961. *Istorija litovskoj lingvisticheskoj terminologii*. Avtofererat na soiskanie nauchnoj stepeni kandidata filologicheskikh nauk. Vilnius: Vilniaus universitetas.
3. Balašaitis, Antanas. 2010. Iš lietuviškų kalbotyros terminų istorijos. *Gimtoji kalba*. 5, 3–12.

4. Baldunčiks, Juris. 2008. Latviešu valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimtā. *Letonikas otrais kongress. Valodniecības raksti 2*. Skujiņa, Valentīna (sast.). Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, LU Latviešu valodas institūts, Rīgas Pedagoģijas un izglītības vadības augstskola, 23–35.
5. Balkevičs, Jons et al. 1995. *Lietuviešu-latviešu vārdnīca*. Rīga: Zinātne.
6. Balode, Lajmute. 1985. O latyshskoj i litovskoj lingvisticheskoj terminologii (shodstvo i razlichija). *Mokslo kalbos kultūros ir terminologijos problemos. Lietuvių kalbotyros klausimai*. XXIV, 11–16.
7. Bankavs, Andrejs. 1997. Par valodniecības terminoloģiju. *Savai valodai*. Blinkena, Aina (red.). Rīga: Latviešu valodas institūts, Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis, 78–83.
8. Blese, Ernests. 1936. Latviešu valodas mācība. J. Endzelīna un K. Mīlenbaha sarakstīta. Pārlabots un papildināts devītais izdevums. Rīgā, 1936. Valtera un Rapas akc. sab. apgāds. 178 lpp. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*. 10, 442–451.
9. Blese, Ernests. 1942. V. Bērziņa. Latviešu valodas gramatika. Chronika. *Latvju Mēnešraksts*. 5, 474–478.
10. Blinkena, Aina. 2014. Pirmā latviešu lingvistiskās terminoloģijas vārdnīca. *Caur vārdu birzi*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 387–393. (pirmpubl. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. 1964. 10 (207), 117–120).
11. Blinkena, Aina. 2002. Īpašības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Lokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 140–242.
12. Butāne, Anita. 2016. Gramatiskās sistēmas aprakstos (19.–21. gs.) lietotie jēdziena ‘verbs’ apzīmējumi latviešu valodā. *Valoda: nozīme un forma. 7. Gramatika un saziņa*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze, Horiguchi, Daiki (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 7–13.
13. Butkus, Alvydas. 2013. *Lietuvių-latvių kalbų vadovas. Lietuviešu-latviešu ceļvedis*. Kaunas: Aesti.
14. Druviete, Ina. 1990. *Kārlis Mīlenbahs*. Rīga: Zinātne.
15. Endzelīns, Jānis. 1951. Daži atzinumi par mūsu gramatikas terminiem. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Zinātne, 414–415 (pirmpubl. *Skolotāju Avīze*. 15(170), 1951, 5).
16. Gaivenis, Kazimieras, Keinys, Stasys. 1990. *Kalbotyros terminų žodynas*. Kaunas: Šviesa.
17. Gaivenytė-Butler, Jolanta et al. 2008. *Lietuvių kalbos terminų žodynai*. Anotuota 1900–2005 m. bibliografijos rodyklė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
18. Grabis, Rūdolfs. 2006. Dažas piezīmes par gramatikas terminoloģijas attīstību un veidošanu. *Darbu izlase*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 216–220 (pirmpubl. *Skolotāju Avīze*. 09.03.1951. 10. 4).
19. Grabis, Rūdolfs et al. 1963. *Valodniecības terminu vārdnīca*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
20. Jablonskis, Jonas. 1957. *Rinktiniai raštai*. I. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.
21. Kabelka, Jonas. 1987. *Latvių kalba*. Vilnius: Mokslas.
22. Karulis, Konstantīns. 1992. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca*. I. Rīga: Avots.
23. Katelytė, Rita. 2008. Kalbotyros terminai vidurinės mokyklos lietuvių kalbos vadovėliuose. *Terminologija* 15, 234–240.
24. Kaulakienė, Angelė et al. 2013. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Alma littera.

25. Keinys, Stasys. 1999. *Bendrinė lietuvių kalbos žodžių daryba*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
26. Keinys, Stasys. 2005. Pastabos apie kalbos mokslo terminus. *Dabartinė lietuvių terminologija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 380–384 (pirmpubl. *Mūsų kalba*. 1973 (3), 21–26).
27. Keinys, Stasys. 2012a. 1901 m. Petro Kriaušaičio „Lietuviškos kalbos gramatikos“ kalbos mokslo terminai. *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 134–144 (pirmpubl. *Terminologija* 8, 2001, 50–64).
28. Keinys, Stasys. 2012b. Žodžių darybos dalykai Rygiškių Jono gramatikoje. *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 145–148 (pirmpubl. *Jono Jablonskio diena Šiauliuose*. Čepaitienė, Giedrė (sud.). Šiauliai: Šiaulių universitetas, 1995, 13–16).
29. Keinys, Stasys. 2012c. Lietuvių terminologijos kūrimo apžvalga (iki 1940 m.). *Lietuvių terminologijos raida*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 29–56 (pirmpubl. *Kalbotyra* 18, 1967, 5–34).
30. Klimavičius, Jonas. 2005. Lietuvių terminografija: praeities bruožai, dabarties sunkumai ir uždaviniai. *Leksikologijos ir terminologijos darbai: norma ir istorija*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 259–276 (pirmpubl. *Terminologija* 10, 2003, 9–31).
31. Kvašīte, Regīna. 2017. Jēdziena „vārds” nosaukumu sistēma latviešu un lietuviešu terminoloģijā. Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 144. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference *Vārds un teksts*. Tēzes. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 20–22. Pieejams: http://www.lulavi.lv/media/upload/tiny/files/Endzelins_tezes%202017_23.02.pdf
32. Kvašīte, Regīna. 2018. Latviešu un lietuviešu valodas atgriezenisko darbības vārdu gramatiskā apraksta termini. 54. prof. Artura Ozola dienas starptautiskās zinātniskās konferences *Latvijai – 100. Gramatika: no Kārļa Mīlenbaha „Teikuma” (1898) līdz mūsdienām* referātu tēzes. 2018. gada 15. un 16. martā. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 25–26.
33. Kvašīte, Regīna. 2019. Latviešu un lietuviešu valodas atgriezeniskie darbības vārdi: terminoloģiskais aspekts. *Valoda: nozīme un forma*. 10. *Latvijas gramatiskā doma gadsimtu gaitā*. Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze (red.). Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 92–104.
34. Kvašīte, Regīna. 2020. Pirmās Terminoloģijas komisijas Latvijā un Lietuvā. *Latvijas Nacionālā bibliotēka. Zinātniskie raksti VI (XXVI). Latviešu terminoloģija simts gados*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 74–92.
35. Loja, Jānis. 1968. *Valodniecības pamatjautājumi*. Otrais, pārstrādātais izdevums. Rīga: Zvaigzne.
36. Mīlenbahs, Kārlis. 2011a. Gramatiskie nosaukumi. *Darbu izlase 2*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 68–73 (pirmpubl. *Baltijas Vēstnesis*. 1902. 19, 23. janv. (5. febr.), [1]).
37. Mīlenbahs, Kārlis. 2011b. Druskas par satiksmes vārdiem. *Darbu izlase 2*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2011, 63–67 (pirmpubl. *Daži jautājumi par latviešu valodu*. 3. [burtn.]. Rīga, 1902, 78–84; ?pirmpublicējums: *Austrums*, 1902, Nr. 1, 47–50]).
38. Nītiņa, Daina. 2013. Morfoloģijas vispārīgs raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 300–323.

39. Paegle, Dzintra. 2000. Valodniecības terminu precizēšana 20. gadsimta sākumā. *Baltu filoloģija* 9, 87–106.
40. Palionis, Jonas. 1999. *Kalbos mokslo pradžmenys*. Vilnius: Jandrija.
41. Peile, Eižēnija. 1967. Materiāli latviešu gramatikas terminoloģijas vēsturei 19. gadsimta pēdējā ceturksnī. *Latviešu valodas apcerējumi. Zinātniskie raksti*. 60. 9. A laid. Rīga: Zvaigzne, 277–314.
42. Projekti. 1956. Valodniecības terminu projekti. LPSR Zinātņu akadēmijas Latviešu valodas terminoloģijas komisijas 18. biļetens. *LPSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis*. Pielikums. 5 (106). [b. red.]
43. Skujiņa, Valentīna (red.) 2007. *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts.
44. Strautiņa, Vaira. 1967. Valodniecības terminoloģijas attīstība 19. gadsimta 50.–70. gados. *Latviešu valodas teorijas un prakses jautājumi*. Rīga: Zvaigzne, 103–108.
45. Veidemane, Ruta. 2002. Darbības vārds. *Latviešu literārās valodas morfoloģiskās sistēmas attīstība: Lokāmās vārdšķiras*. Pokrotiece, Kornēlija (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 409–509.
46. Vireliūnas, Antanas (sud.). 1924. *Įvardai, arba terminai, priimti Terminologijos komisijos*. Kaunas: *Sakalo* bendrovės leidinys.
47. Vulāne, Anna. 2013. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 190–299.
48. Vulāne, Anna. 1994. *Morfēmikas un vārddarināšanas termini*. Mācību līdzeklis. Rīga: Latvijas Universitāte [Pedagoģijas fakultāte].

Summary

Latvian and Lithuanian languages have formed different systems of terms to name one of major concepts of linguistics, a *vārds* ‘word’. In meta-language of grammar, one of the areas of linguistics, this concept is reflected in names of the parts of speech. The aim of the research is to find out the specific characteristics of terminology of grammar in Latvian and Lithuanian languages as well as the trends in coining terms in both Baltic languages. Attention is focused on the use of a related term *part of speech* (Latv. *vārdšķira*, Lith. *kalbos dalis*) and classification of the parts of speech. Names of the parts of speech including the root *vārd-* in Latvian as well as *vard-* and *žod-* in Lithuanian as word basis have been chosen as the research object.

The system of the names of the parts of speech in the modern Latvian language comprises terms of both own and foreign origins; moreover, Latvian terms mostly reflect the concept *vārds* (specific differences occur because of their structure: these may be complex or compound terms). Names of the parts of the Lithuanian speech are usually terms of own origin; however, only a part of them is coined on the basis of the discussed concept, and both roots are used, e. g. *daiktavardis* (Engl. ‘noun’), *būdvardis* (Engl. ‘adjective’), *įvardis* (Engl. ‘pronoun’) and *veiksmazodis* (Engl. ‘verb’). A question about terms which in both Latvian and Lithuanian languages are used to name the processes of transition from one part of speech to another is connected to the names of the parts of speech. The comparative analysis revealed that terms of foreign (Latin) origin including two – own and international, types of suffixes (*-(iz)ācija* and *-ēšana*), dominate in Latvian terminology; whereas in Lithuanian language the priority is given to derivatives from own language (*daiktavardėjimas* ‘substantivisation’ and the like).

In Latvian language, a term of Latin origin, *nomens*, is also used to name the concept *vārds* 'word'; in terminology of Lithuanian grammar, its equivalent is a formation of own language, a compound of both roots under investigation, *vardažodis*.

The review of the history of terms demonstrates that names of the parts of speech in both Latvian and Lithuanian languages were created at the time when terminology of national languages was required for writing textbooks (grammar books) and this work was done by authors of teaching aids and grammar representing both languages.

Keywords: Latvian language; Lithuanian language; terms; grammar; word; part of speech.